

УДК 159.922.736.4
DOI 10.31654/2663-4902-2023-PP-2-73-78

Король В. С.

старший викладач кафедри педагогіки,
початкової освіти, психології та менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
vladimirkorol7324@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1190-2803

**ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ
НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УЧНІВ**

У статті розглядається актуальна проблема систематизації навчально-пізнавальних інтересів учнів. Автором наголошено, що інтереси займають важливе місце у структурі учіння як самостійної пізнавальної діяльності учнів. Вони стимулюють дії людини, направлені на подолання тих чи інших життєвих труднощів, виступають важливою запорукою досягнення поставлених цілей. Серед різноманітності інтересів важлива роль належить навчально-пізнавальним інтересам людини. Всебічний і комплексний аналіз психологічної, педагогічної та методичної літератури, вивчення педагогічного досвіду показав, що вивчення особливостей класифікації даних інтересів є особливо важливим та актуальним для сучасної психології. У своїй класифікації інтересів автор виділяє пізнавальні інтереси, які можуть бути науковими, технічними, професійними, навчальними тощо за сферою свого поширення; навчальні інтереси (а вони можуть бути і в сфері пізнання, і в сфері навчальної праці, і в сфері спілкування, і в сфері ігрової діяльності), навчально-пізнавальні інтереси, які спрямовані в першу чергу на пізнавальні ситуації, що виникають у сфері навчання, сфокусовані не стільки на результатах навчання, як на його процесі, і є одним із найдієвіших мотивів навчання. В основу запропонованої класифікації навчально-пізнавальних інтересів покладено 6 класифікаційних критеріїв, які об'єднують 14 класифікаційних характеристик. За цими характеристиками виділено і описано близько 50 видів навчально-пізнавальних інтересів учнів. У статті зазначено, що до позитивних сторін даної класифікації потрібно віднести, по-перше, її універсальність, комплексний характер застосування; по-друге, можливість її використання як при психологічному і дидактичному вивченні навчально-пізнавальних інтересів, так і при розв'язанні конкретно-методичних проблем шкільного навчання, а по-третє, взаємозв'язок і взаємодоповнюваність класифікаційних критеріїв і характеристик. Підкреслено доступність класифікації для практичної роботи вчителя чи науковця.

Ключові поняття: навчально-пізнавальний інтерес, класифікація навчально-пізнавальних інтересів, класифікаційні критерії навчально-пізнавальних інтересів.

Постановка проблеми. Серед компонентів учіння як самостійної пізнавальної активності учнів чільне місце займає його спонукальна підструктура (пізнавальні потреби, мотиви). Поміж свідомих мотивів учбової діяльності, які вимагають особливо досконалого вивчення як науковцями, так і учителями, виділяються в першу чергу інтереси (Л. Б. Ітельсон, А. К. Маркова, Н. Г. Морозова, Г. І. Щукіна та ін).

У повсякденній мові «інтерес» розуміється ширше – як будь-яка спрямованість на значущий для людини предмет чи діяльність. Інтерес має вибірковий характер і виявляється в стійкому зосередженні уваги на певних об'єктах. Інтереси людей мають різний зміст, обсяг, глибину, стійкість [1, с. 147].

У сучасній філософській літературі інтерес розглядається як діалектична єдність об'єктивного і суб'єктивного. З філософського погляду в структурі інтересу можна виділити чотири основних моменти: соціальне становище суб'єкта, або сукупність його практичних зв'язків із суспільством; ступінь усвідомлення становища, яке може широко варіювати від нерозуміння через невиразне відчуття до чіткого

усвідомлення; мотиви діяльності, спрямовані на цілком певні об'єкти інтересу і сама дія, яка є утвердженням суб'єкта в об'єктивному світі [3, с. 11].

У сучасній психологічній науці під інтересом традиційно розуміється емоційно забарвлене ставлення індивіда до навколишньої дійсності, а також його спрямованість на якийсь об'єкт чи діяльність. Інтерес допомагає орієнтуватися людині у пізнанні інформації, її ознайомленню з певними фактами, глибокому та різносторонньому відображенню оточуючого. С. Л. Рубінштейн відзначав, що інтерес – "це мотив, який діє в силу своєї усвідомленої значущості й емоціональної привабливості" [8, с. 117].

Н.Г.Морозова дуже доречно зазначає, що інтерес складається з трьох обов'язкових компонентів: "1) позитивної емоції стосовно до дійсності; 2) наявності пізнавального аспекту цієї емоції; 3) наявності безпосереднього мотиву, що йде від самої діяльності..." [6, с. 176].

Серед різноманітності інтересів індивіда чільне місце посідають пізнавальні й навчальні інтереси. Дослідження Л. С. Виготського, Н. Г. Морозової, В. В. Нежалської, Н. В. Свір та інших свідчать, що роль пізнавального інтересу в житті та діяльності підростаючої особистості дуже важлива [2; 5; 6]. На думку Л. С. Виготського «інтерес виступає як найенергійніший активатор, стимулятор діяльності, реальних предметних, навчальних, творчих дій і життєдіяльності в цілому» [2, с. 135–136]. Фахівці наголошують на особливому значенні пізнавальних інтересів під час шкільного навчання, в активній пізнавальній діяльності учня. Не випадково у дослідженнях особлива увага приділяється виділенню діагностичних критеріїв (параметрів) пізнавальних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інтересу в психології та педагогіці розглядається в працях цілої низки науковців: С. Рубінштейна, Б. Ананьєва, А. Архіпова, Ю. Бабанського, В. Бондаревського, М. Бєляєва, Л. Божович, Н. Гамбург, А. Льовіна, В. Максимової, А. Маркової, В. Мясіщева, Ф. Савиної, М. Цвєткова, Г. Щукіної.

Не дивлячись на те, що Г. І. Щукіна заперечує правомірність застосування терміну "навчальні інтереси", в психологічній та педагогічній літературі він досить часто використовується для позначення інтересу здобувачів до навчання (А. П. Архіпов, Д. П. Барам, А. В. Джєвєчка, Н. В. Ільчукова, Б. П. Крупник, М. Ф. Морозов, Ф. І. Фрадкіна та ін.).

Уважно проаналізувавши, який зміст вкладають педагоги і психологи в поняття "навчальні інтереси", ми виділили такі три суттєві особливості його розуміння:

1) більшість з них вказують на семантичну відмінність понять "навчальний інтерес" та "пізнавальний інтерес";

2) поняття "навчальний інтерес" включає в свій зміст ряд особливостей пізнавального інтересу, але далеко не всі, і водночас, має й ті особливості, які характерні для інших інтересів;

3) однаково хибними є як тенденція розривати навчальні та пізнавальні інтереси, так і ототожнювати їх – проблема полягає в розкритті діалектики їх взаємозв'язку.

Н. Г. Морозова виділяє три групи ознак, за якими можна діагностувати пізнавальні інтереси дітей, а саме:

1) специфічні для інтересу особливості поведінки і діяльності учнів на уроці;

2) особливості їх поведінки, що виявляються поза уроками;

3) особливості всього способу життя учнів, що виникають під впливом інтересу до тієї чи тієї діяльності [4, с. 7].

Мета статті – на основі аналізу особливостей систематизації навчально-пізнавальних інтересів учнів розробити відповідну їх класифікацію.

Виклад основного матеріалу. У своїй класифікації інтересів ми виділяємо **пізнавальні** інтереси, які можуть бути науковими, технічними, професійними, навчальними тощо за сферою свого поширення; **навчальні** інтереси (а вони можуть бути і в сфері пізнання, і в сфері навчальної праці, і в сфері спілкування, і в сфері ігрової діяльності), навчально-пізнавальні інтереси, які спрямовані в першу чергу на пізнавальні ситуації, що виникають у сфері навчання, сфокусовані не стільки на результатах навчання, як на його процесі, і є одним із найдієвіших мотивів навчання.

Д. Б. Ельконін зазначав, що основна відмінність навчально-пізнавальних мотивів «від широких пізнавальних інтересів полягає в тому, що вони спрямовані не просто на здобування інформації про широке коло явищ навколишньої дійсності, а й на засвоєння узагальнених способів дій в конкретній сфері предмета, що вивчається» [7, с. 34].

На важливе значення навчально-пізнавальних інтересів у мотивації учіння учнів звертають особливу увагу не лише учені-педагоги, які займаються загальними питаннями дидактики, психологи, а й науковці та методисти, які розробляють проблеми методики викладання конкретних навчальних дисциплін.

Однак, наукові та методичні публікації, які присвячені проблемі навчально-пізнавальних інтересів, мають, на наш погляд, суттєвий недолік-відсутність чіткої і продуманої їх класифікації. А саме така класифікація дозволила б:

- глибше і змістовніше досліджувати особливості генезису навчально-пізнавальних інтересів учнів;
- чіткіше диференціювати пізнавальні інтереси за їх якістю, рівнем розвитку, мірою впливу на навчальну діяльність учнів;
- чіткіше відрізнити стійкі пізнавальні інтереси від допитливості, епізодичної зацікавленості учнів навчальним матеріалом;
- виявити як позитивні, так і негативні зміни в розвитку їх мотиваційної сфери;
- цілеспрямовано і послідовно впливати на навчальну мотивацію.

Всебічний і комплексний аналіз психологічної, педагогічної та методичної літератури, вивчення педагогічного досвіду та результати проведеного нами розвиваючого експерименту дають підстави запропонувати наступну класифікацію навчально-пізнавальних інтересів учнів.

Розробляючи її, ми опирались на такі важливі вихідні положення:

- інтереси (як різновид мотивів) у значній мірі впливають на енергію і продуктивність учбової діяльності учнів;
- стійкі навчальні інтереси є важливим виявом здібностей учня до навчання (його загальної та специфічної науковості);
- навчально-пізнавальні інтереси характеризуються принаймні трьома групами ознак:

- а) специфічними для інтересу особливостями поведінки і діяльності учнів, що виявляються в процесі учбової діяльності на уроці;
- б) особливостями поведінки і діяльності учнів, що виявляються поза уроками;
- в) особливостями всього способу життя учнів, що виникають під впливом інтересу до тієї чи іншої діяльності (Н. Г. Морозова);
- інтереси до учбової діяльності виявляються в учнів не розрізнено, фрагментарно, а в єдності, взаємодії, а тому потребують комплексного вивчення.

В основу запропонованої класифікації навчально-пізнавальних інтересів покладено 6 класифікаційних критеріїв, які об'єднують 14 класифікаційних характеристик. За цими характеристиками нами виділено і описано близько 50 видів навчально-пізнавальних інтересів учнів.

I-й критерій класифікації навчально-пізнавальних інтересів – їх модальність. Основні характеристики модальності інтересів: 1) їх глибина; 2) їх стійкість; 3) динамічність їх вияву; 4) дієвість інтересів (тобто їх вплив на поведінку і навчальну діяльність учнів); 5) змістовність інтересів; 6) їх діапазон або широта. Користуючись цими характеристиками можна диференціювати навчально-пізнавальні інтереси за такими показниками:

- 1) глибокі-поверхові; 2) стійкі-нестійкі; 3) усталені-мінливі; 4) активні-пасивні; 5) змістовні-формальні; 6) широкі-вузькі.

II-й класифікаційний критерій – особливості суб'єкта інтересів.

Основні класифікаційні характеристики: 1) кількість суб'єктів інтересу; 2) суб'єктні характеристики навчальної діяльності.

За цими характеристиками доцільно виділяти і діагностувати в навчально-виховній роботі та наукових дослідженнях такі види інтересів: 1) колективні, групові, індивідуальні інтереси; 2) інтерес до діяльності вчителя; інтерес до навчальної діяльності учнів класу, інтерес до власної навчальної діяльності.

III-й класифікаційний критерій – особливості навчання та учіння учнів. Класифікаційні характеристики: 1) інтерес до способів навчальної діяльності при вивченні нового матеріалу; 2) інтерес до елементів навчальної діяльності; 3) інтерес до систематичного і регулярного вивчення того чи іншого курсу.

За цими характеристиками варто виділяти такі види інтересів: 1) інтерес до пояснювального читання підручника, інтерес до розповіді, інтерес до бесіди, інтерес до лекції, інтерес до демонстрації унаочнень, інтерес до дослідів, експериментів; 2) інтерес до спостережень, інтерес до читання і аналізу наукових і навчальних текстів, інтерес до роботи з числовим матеріалом, інтерес до ілюстрацій, схем, інтерес до роботи з картою, глобусом, приладами, макетами тощо; 3) інтерес до окремих тем, інтерес до окремих розділів, інтерес до курсу в цілому.

IV класифікаційний критерій – активність пізнавальної діяльності. Класифікаційні характеристики інтересів: 1) інтерес до діяльності під керівництвом вчителя, 2) інтерес до самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Діагностичні та класифікаційні показники: 1) інтерес до роботи у класі на уроці, інтерес до навчально-пізнавальної діяльності у факультативі, інтерес до навчально-пізнавальної діяльності у предметному гуртку, 2) інтерес до пізнавальної активності при самостійній роботі з підручниками, збірниками практичних завдань, інтерес до активної пізнавальної роботи при читанні наукової та науково-популярної літератури, інтерес до науково-популярних фільмів, теле- і радіопередач, інтерес до конкурсів, вікторин, інтерес до активних практичних форм самостійної роботи (екскурсії, турпоходи тощо).

V класифікаційний критерій – інтерес до структурних етапів уроку. Діагностичні і класифікаційні показники: 1) інтерес до навчальної діяльності на етапі підготовки учнів до сприймання нових знань, 2) інтерес до навчально-пізнавальної діяльності при поясненні нового матеріалу, 3) інтерес до навчальної діяльності при закріпленні та повторенні пройденого матеріалу.

VI класифікаційний критерій – інтерес учнів до методів навчання. Класифікаційні та діагностичні характеристики: 1) інтерес учнів до репродуктивних методів навчання, 2) інтерес учнів до методів проблемного навчання. За цими характеристиками можна виділити такі різновидності навчально-пізнавальних інтересів: 1) інтерес до інформаційно-рецептивного методу, 2) інтерес до репродуктивного методу, 3) інтерес до частково-пошукового методу навчання, 4) інтерес до навчально-дослідницького методу, 5) інтерес до науково-дослідницького методу.

Висновки. Отже, не претендуючи на вичерпаність і закінченість такої класифікації (її можна при потребі як поглибити, так і розширити), ми вважали за доцільне зосередити свою увагу на логічній послідовності, несуперечливості цієї класифікації, її доступності для практичної роботи вчителя чи науковця.

До позитивних сторін даної класифікації потрібно віднести, по-перше, її універсальність, комплексний характер застосування; по-друге, можливість її використання як при психологічному і дидактичному вивченні навчально-пізнавальних інтересів, так і при розв'язанні конкретно-методичних проблем шкільного навчання, а по-третє, взаємозв'язок і взаємодоповнюваність класифікаційних критеріїв і характеристик.

Запропонована класифікація дозволила нам, зокрема, організувати і провести розвиваючий експеримент, спрямований на вивчення значення міжпредметних зв'язків у формуванні та розвитку навчально-пізнавальних інтересів до природничих дисциплін. Результати експерименту показали, що при викладанні вчитель може здійснювати індивідуальний та диференційований підхід до учнів, опираючись на знання психолого-педагогічних основ міжпредметних зв'язків свого предмета, зокрема широкого "спектра" вияву навчально-пізнавальних інтересів до природничих дисциплін.

Література

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 375 с.
2. Зубова В. М. Теоретичні основи активізації пізнавальної діяльності школярів з інтелектуальними порушеннями. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців*: зб. наукових праць. Вип. 8. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 131–137.

3. Кобаль В. І. Методика розвитку пізнавальних інтересів учнів при вивченні історії України засобами краєзнавства: монографія. Мукачево, 2014. 229 с.
4. Постернак Н. О. Стимулювання пізнавального інтересу учнів 6–8 класів до біології: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2003. 17 с.
5. Савлучинська Л. Г., Філь І. В. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів. *Наука і освіта*. 2013. № 6. С. 176–178.
6. Свір Н. В., Нежальська В. В. Розвиток пізнавальних інтересів на уроках географії у 6 та 7 класах: навчально-методичний посібник до курсу «Основи викладання географії». Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 44 с.
7. Хомуленко Т.Б., Шукалова О.С. Стиль сімейного виховання як чинник розвитку пізнавального інтересу молодших школярів. Харків: ХНПУ, 2011. 206 с.
8. Чебікін О. Я., Яблонська Н. В., Вдовиченко О. В. Реалізація концептуальних положень системно-діяльнісної теорії підготовки вчителя, виходячи з вимог кредитно-модульної системи. *Наука і освіта*. 2005. № 7–8. С. 113–121.

References

1. Honcharenko, S.U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
2. Zubova, V.M. (2020). Teoretychni osnovy aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti shkoliariv z intelektualnymu porushenniamy [Theoretical foundations of activation of cognitive activity of schoolchildren with intellectual disabilities]. *Korektsiina ta inkluzyvna osvita ochyma molodykh naukovtsiv – Corrective and inclusive education through the eyes of young scientists*. Issue 8. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].
3. Kobal, V.I. (2014). *Metodyka rozvytku piznavalnykh interesiv uchniv pry vyvchenni istorii Ukrainy zasobamy kraieznavstva* [Methodology for the development of students' cognitive interests when studying the history of Ukraine by means of local studies]. Mukachevo [in Ukrainian].
4. Posternak, N.O. (2003). Stymuliuvannia piznavalnoho interesu uchniv 6–8 klasiv do biolohii [Stimulating the cognitive interest of 6th-8th grade students in biology]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Savluchynska, L.H. & Fil, I.V. (2013). Formuvannia piznavalnykh interesiv molodshykh shkoliariv [Formation of cognitive interests of younger schoolchildren]. *Nauka i osvita – Science and education*. No 6. P. 176–178 [in Ukrainian].
6. Svir, N.V. & Nezhalska, V.V. (2010). *Rozvytok piznavalnykh interesiv na urokakh heohrafii u 6 ta 7 klasakh* [Development of cognitive interests in geography lessons in 6th and 7th grades]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
7. Khomulenko, T.B. & Shukalova, O.S. (2011). *Styl simeinoho vykhovannia yak chynnyk rozvytku piznavalnoho interesu molodshykh shkoliariv* [The style of family upbringing as a factor in the development of cognitive interest of younger schoolchildren]. Kharkiv: KhNPU [in Ukrainian].
8. Chebykin, O.Ya., Yablonska N.V. & Vdovychenko O.V. (2005). Realizatsiia kontseptualnykh polozhen systemno-diialnisnoi teorii pidhotovky vchytelia, vykhodiachy z vymoh kredytno-modulnoi systemy [Implementation of the conceptual provisions of the system-activity theory of teacher training based on the requirements of the credit-module system]. *Nauka i osvita – Science and education*. No 7–8. P. 113–121 [in Ukrainian].

Korol V.

senior lecturer at the Department of Pedagogics,
Primary Education and Educational Management
Nizhyn Gogol State University
Nizhyn Mykola Gogol State University
vladimirkorol7324@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1190-2803

FEATURES OF THE SYSTEMATIZATION OF STUDENTS' EDUCATIONAL AND COGNITIVE INTERESTS

The article considers the actual problem of systematization of students' educational and cognitive interests. The author emphasizes that interests occupy an important place in the structure of learning as an independent cognitive activity of students. They stimulate person's actions aimed at overcoming certain difficulties in life and are considered to be an important guarantee of achieving the set goals. Among the variety of interests, the important role belongs to the educational and cognitive interests of a person. A comprehensive and comprehensive analysis of psychological, pedagogical and methodical literature, the study of pedagogical experience showed that the studying the peculiarities of the classification of these interests is particularly important and relevant for modern psychology. In his classification of interests, the author singles out cognitive interests, which can be scientific, technical, professional, educational, etc. according to the scope of their distribution; educational interests (and they can be in the field of knowledge, educational work, communication and game activities), educational and cognitive interests, which are aimed primarily at cognitive situations which arise in the field of education. All these interests are focused not so much on the results of learning as on its process, and are one of the most effective motivations for learning. The proposed classification of educational and cognitive interests is based on 6 classification criteria that combine 14 classification characteristics. According to these characteristics, about 50 types of educational and cognitive interests of students have been selected and described. The article states that the positive aspects of this classification should include, firstly, its universality, complex nature of application; secondly, the possibility of its use both in the psychological and didactic study of educational and cognitive interests, and in solving specific methodological problems of schooling, and thirdly, the relationship and complementarity of classification criteria and characteristics. The availability of the classification for the practical work of a teacher or scientist is emphasized.

Key concepts: educational and cognitive interest, classification of educational and cognitive interests, classification criteria of educational and cognitive interests.